

KORAK DALJE OD TOMINE UBIKACIJE JADRA

UDK 930.2 "653"

Primljeno/Received: 1997. 11. 20.

Prihvaćeno/Accepted: 1997. 12. 15.

Mate Suić

HR-10000 Zagreb

Arheološki zavod Filozofskog fakulteta

I. Lučića 3

Ime Iader u Lukanovim stihovima (Luc. Phars. IV,404,405) odnosi se na antički grad blaga podneblja na zadarskom poluotoku koji strši u more. Ime je na salonitansku rijeku prenio Toma Arhidakon, smatrajući Lukanov predikat excurrere izrazom koji govori o utjecanju rijeke u more. Izvorno ime današnjega solinskog Jadra moralo je biti Salon, tvoreći s imenom Salone tipičan par Fluss – Stadt. Ipak je u starini na istočnoj jadranskoj obali mogla postojati rijeka Iader. Njezin je ostatak današnji Grobljanski potok kod Zadra, o čijoj negdašnjoj snazi svjedoče nanosi u Gaženici i izvorni podatak o mlinovima u srednjemu vijeku. I ta je rijeka sa pripadnim naseljem tvorila onomastički par.

Ključne riječi: Jader, Toma Arhidakon, Lukan, Salona

Kad sam tumačio Lukanove stihove koji se odnose na solinsku rijeku i grad Zadar (Suić 1964;1974), činilo se da je dokazano upravo ono što Toma Arhidakon ne bi nikako mogao prihvatiti, a to je da Lukanov Jader nije Zadar, već solinska rijeka istoga imena. Dva su Lukanova stiha na koja se poziva Toma Arhidakon (*Thom. Archid. HS IX*), koja su i jedini izvor za ova naša razmatranja (*Luc. Phars. IV,404-405*):

*Qua maris Adriaci longas ferit unda Salonas
et tepidum in molles Zephyros excurrit Iader.*

Splitski kroničar Toma Arhidakon smatrao je da se oba ova stiha odnose na Salonu, koja se istaknula u ratnim zbivanjima. U slobodnom prijevodu, po Tomi bi ti stihovi govorili: "Tamo gdje dugačke Salone oplakuje val Jadranskog mora / i gdje mlaki Jader istječe prema blagim Zefirimima." Drugim riječima, Toma je *Iader* smatrao imenom rijeke i to je ime povezo sa solinskom Rikom.

Zapravo je pogriješio u prevođenju glagola *excurrere* koji je u zemljopisnim opisima, kako se to vidi kod Plinija Starijega, imao posve određeno značenje i odnosio se na dijelove kopna koji strše u more. Moram spomenuti da sam pročitao nekoliko knjiga Plinijeva djela i da sam naišao na stotine primjera gdje se *excurrere* koristi za veće i manje poluotoke.¹ Možda čitava ova vatra ne bi bila potrebna u ovoj prilici, pa ni pozivanje na primarno značenje glagola *excurrere* (koji se susreće i za stršanje u vis, doduše mnogo rjeđe), kad u Lukanovim stihovima ima i drugih podataka koji potvrđuju da "salonitanski Jader" to ne može biti. Spomenuti je Jader *tepidum* (n. sg. srednjega roda), mlak, odnosno topao. Mala, ali brza i čista rijeka Salon po kojoj je grad Salona dobio ime prije bi zaslužila suprotni atribut *frigidus* - hladan, studen, što ga susrećemo i u sjevernojadranskom zaleđu kao vlastito ime rijeke. Mučna je i sama pomisao da se, npr., pastve napola kuhaju u toplome Jadru, umjesto da se praćakaju loveći kuke kojima se hrane. No, kad se pomišlja na naselje, u ovome slučaju grad Jader, termin

¹ *Plin. N. H.*, osob. knj. II, III. i V. s dosta primjera. Ovdje moram malo prekoriti redaktora Lukanovih *Pharsalia*, koji se pita može li *excurrere* značiti "stršati", a nema pred očima poluotočni položaj Zadra.

tepidum dobro pogađa opće klimatološke odlike Zadra. Lukan nije spomenuo jedan element salonitanskoga krajolika, već drugi veliki grad na istoj obali, Jader koji strši u more izložen blagim vjetrovima i koji ima blagu klimu (*tepidum*), što sve odgovara stvarnosti. Tominu kombinaciju prihvatili su samo učeni ljudi u Splitu, dok je u srednjem vijeku za rijeku Salon narod upotrebljavao samo apelativ Rika, sve do naših dana. Ni u historijskim dokumentima na latinskom ni na našem jeziku nema za tu rijeku drugoga naziva nego Rika - hrvatski, *flumen Salonae* - latinski, *fiume di Salona* - talijanski i t. d. Tek pred dvadesetak godina počeli su i Solinjani svoju rijeku nazivati Jadro.

Arheološko, a i geološko istraživanje potvrđuju da su se hidrografske prilike kroz dva milenija dobro promijenile. Uzmimo vodene tokove na gradskome području Salone što ga nazivamo *urbs orientalis*. Tu je tekao jedan vrlo živi odvojak rijeke Salona, tu se sačuvao i most preko rukavca, a isto tako i ostaci jedne fabrike, dok je matica vodovoda ležala na gornjoj površini bedema ispred tzv. *Porta Caesarea*. Obilnijih tekućica bilo je i na užem području grada Zadra, a neke su se sačuvale i do danas (Vrulje i sl.).

Za nas je zanimljiva priča koju donosi Toma, kako je grad Zadar dobio ime *Iader*. Po njemu, mnoštvo je Salonitanaca prilikom provale barbara pobjeglo u grad koji je tada i stekao ime *Iader*. Izbjeglice su, kaže on, neprestano mislili na svoju rijeku Jader i spominjali je, i od toga velikog spominjanja dobilo je ime naselje u koje su izbjegli. Ovdje se želimo zadržati na ovim podacima o kojima smo na drugom mjestu opširnije pisali.

Nova bi bila ideja koju odavno intimno njegujemo da je doista postojala jedna rijeka koja se zvala *Iader* ili *Iadera*. Kao što se po rijeci Salon nazvalo mjesto Salona, po rijeci Naron mjesto Naronna, tako je vjerojatno po rijeci koja se zvala *Iadera (amnis)* naselje do ušća te rijeke dobilo ime *Iader*. Ta tekućica je nastavila život u kasnijim stoljećima kao jaruga koju nazivamo Grobljanski potok. U srednjem vijeku to je bila veoma obilata i snažna voda, tako da su na njoj bile i mlinice koje je tjerala. Njezina snaga najbolje se vidi iz činjenice da je ona donosila velike količine zemlje i ta naplavina je podizala nivo dna današnje Gaženice, koja je dobila ime po tome što se mogla gaziti, unatoč činjenici da se razina mora diže svakog stoljeća 1 cm. Spomenute Gaženice još danas su relativno plitke, pa dobro odgovaraju latinskoj riječi *vada* (jednina *vadum, loca per quae possumus vadere*). Inače, naziv *vadum* u značenju "plićak" često se susreće uz obale otoka Krka, ponajviše s primjenom betacizma (*badum, pohrvaćeno bad*).

Taj je potok presušio kao mnogi drugi, ali je činjenica da se na cesti koja vodi prema Zadru kod današnjeg groblja nalazi most. Podatak da je na liniji toga vodotoka u srednjem vijeku postojao mlin dobio sam od vrijednoga znanstvenika dr. Krstića, koji je osobno vidio dokument koji o tome svjedoči. Ni on ni ja nismo ga mogli prepisati. Dr. Krstić, istaknuti

znanstvenik, trebao je postati profesorom na tek osnovanome Filozofskom fakultetu u Zadru, ali je pretjerana ortodoksija jednoga konvertita prevladala. To je šteta, ali znanost nije time mnogo izgubila jer je Krstić odmah nakon toga dobio mjesto kod M. Krleže na Leksikografskom zavodu, gdje je slovio kao jedan od najboljih stručnjaka sa širokim znanstvenim obzorom.

Tako smo stigli do jednog od brojnijih primjera u našoj primorskoj toponomastici gdje isto ime nosi tekućica (rijeka, potok, jaruga,..) i naselje na njenim obalama. Dakako da je ime tekućice gotovo redovito starije od imena naselja koje uz nju nastaje. Tu pojavu primijetio sam u davnim godinama, u prvome radu koji sam objavio - o liburnskom cipusu (Suić 1952). Ne znajući gotovo ništa o ovome o čemu ovdje govorimo, ondje sam ime grada Nina (Ajnona, *Aenona*) povezo s imenom tračke rječice Ajnos. Dakako, to sam samo pogodio. No, u kasnijim djelima iz toponomastike rodila se jedna vrlo važna grana istraživanja: rijeka i grad, njem. Fluß und Stadt. O tome je pisao W. Branderstein (Branderstein 1955), isti koji je dao dosad najuvjerljivije tumačenje o postanku imena otoka i grada Hvara. Tom tematikom bavili su se i drugi, posebno H. Krahe (Krahe 1955). Dakako da mi ne možemo slijediti njegove staze ni s obzirom na prostor, ni s obzirom na sadržaj. Upozorio bih ovdje na primjer da ni naš vrijedni lingvist A. Mayer nije propustio u svojim djelima o ilirskome jeziku ni ovaj slučaj (Mayer 1955, 159-160; 1959, 52). To spominjem zbog toga što on nije niti pokušao kritički proučiti o čemu Lukan zapravo piše, i kako Toma tumači njegove stihove. Tako je Mayer proveo kroz sve Scile i Haribde Lukanov Jader sve do Farlatija koji mu služi kao glavni izvor, s oblikom *Iadrus*.

Ovaj je prilog na neki način uvod u veću raspravu koju posvećujem upravo toj tematici na području Hrvatske, što će svakako pripomoći rješavanju i drugih problema iz naše povijesne toponomastike. Umjesto da potvrdi kako je Zadar dobio ime po solinskoj Rici, Tomin prikaz o bijegu Salonitanaca i o njihovome svagdašnjem jaukanju i zazivanju salonitanskoga Jadra izazvao je zapravo pobijanje Tomine priče. Može se reći da je konačan rezultat analize upravo suprotan od onoga što ga je Toma tako naivno tražio. Ova njegova naivnost, kako se zna, nije usamljena. Možda je još drastičniji primjer njegov opis barbara Hrvata koje prikazuje kao divljake koji lutaju po šumama, a nadahnut je djelima antičkih pisaca koji govore o Kuretima i Koribantima (*Thom. Archid. VII*).

Za nas je najvažniji zaključak da je i grad Jader imao uza se jednu vrlo aktivnu tekućicu, pa slijedeći mnogobrojne primjere s područja rimskih provincija možemo s dosta vjerojatnoće zaključiti da se onaj "vratolomni" potok, zapravo omanja rijeka, uistinu nazivao Jader. Tako bi ispalo da se Toma borio na pogrešnoj strani, i da je zbog toga morao izgubiti bitku. No, kao historičari hrvatske kulture ne možemo mimoći

Tomino sudjelovanje u ovome raspravljanju, gdje on operira sredstvima koja potječu iz vrlo drevne povijesti. Ne možemo mu zamjerati što neke riječi, poput *excurrere* koristi s njihovim kasnije razvijenim značenjima.

Nitko se nije zapitao, zašto i antički "splitski" oblik *Iader* nije doživio fonetičku evoluciju (latinski,

romanski, talijanski, mletački pa hrvatski), kao i ime grada Zadra. To je zbog toga, što je oblik *Iader* koji je Toma izvukao bio mrtav u govornome jeziku, a sačuvao se u učenom inventaru splitskih intelektualaca.

Zadar, mislilo se, nosi ime solinske rijeke. Solinska Rika je, zapravo, ponijela ime grada Zadra.

POPIS KRATICA

<i>Luc. Phars.</i>	- Lukan, Farsalija	<i>Thom. Archid. HS</i>	- Toma Arhidakon, Povijest salonitanskih i splitskih biskupa (<i>Historia Salonitana</i>)
MH	- Matica hrvatska	<i>VAHD</i>	- Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split
<i>Plin. N. H.</i>	- Plinije Stariji, <i>Prirodoslovlje (Naturalis historia)</i>		

POPIS LITERATURE

Branderstein 1955	W. Branderstein, Flub und Stadt, <i>Corolla Linguistica, Festschrift F. Sommer</i> , Wiesbaden, 5-11
Krahe 1955	H. Krahe, <i>Die Sprache der Illyrier</i> , Wiesbaden, 98
Mayer 1957	A. Mayer, Die Sprache der alten Illyrier Bd I, Einleitung; Wörterbuch der illyrischen Sprachreste, <i>Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung XV</i> , Wien
Mayer 1959	A. Mayer, Die Sprache der alten Illyrier Bd II, Etimologisches Wörterbuch des Illyrischen; Grammatik der illyrischen Sprache, <i>Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung XVI</i> , Wien
Suić 1952	M. Suić, Liburnski nadgrobnni spomenik (Liburnski cipus), <i>VAHD</i> 53/1950-51, Split 1952,233-248
Suić 1964	M. Suić, O imenu Zadra, <i>Zadar – Zbornik</i> , MH, Zagreb,95-104
Suić 1975	M. Suić, Lukanov Jader (IV, 405) – rijeka Jadro ili grad Zadar, <i>Diadora</i> 8,5-27.
<i>Thom. Archid.</i>	<i>Toma Arhidakon, Kronika</i> , Vladimir Rismondo, Split 1977.

SUMMARY

UN PAS PLUS LOIN DE LA LOCALISATION DE *IADER* DE THOMAS L'ARCHIDIACRE

Mots-clés: *Iader*, Thomas l'Archidiacre, Lucain, *Salona*

L'auteur renouvelle d'abord sa thèse d'auparavant que le nom *Iader* dans les vers de Lucain (*Phars.* IV, 404, 405) appartient à la cité de Dalmatie septentrionale (aujourd'hui Zadar, *Iader* romaine), et non au fleuve qui coule le long des murs orientaux de la Salone ancienne (aujourd'hui Solin) dans la Dalmatie centrale. Ce fleuve a reçu son nom actuel de Jadro par l'équivoque dans la tradition savante, et puis celle populaire, des habitants de la cité de Split, héritière de *Salona*. Celle-ci a été provoquée par le récit du Thomas l'Archidiacre de Split. Cet auteur médiéval (13e s.), a mal compris l'expression de Lucain *tepidum excurrit Iader* qui est conforme au climat et à la position péninsulaire de Zadar, et non à l'embouchure d'un fleuve froid. Il est facile de le prouver

par le texte géographique de Pline l'Ancien, où le verbe *excurrere* est strictement appliqué aux péninsules. Le nom propre du fleuve salonitain devait être *Salon*, formant avec le nom de l'habitat un couple du type Fluss – Stadt, confirmé sur la côte orientale de l'Adriatique par le couple *Naron – Narona*. Pour conclure, l'auteur suppose qu'un fleuve au nom de *Iader* pouvait vraiment exister sur la côte orientale de l'Adriatique, mais aux alentours de Zadar, formant avec le nom antique de la cité le couple onomastique du même type. Il reconnaît le lit ancien de cette rivière dans le courant Grobljanski potok, un ruisseau moderne, qui était beaucoup plus fort autrefois. Ses dépôts alluviaux ont formé l'ainsi-dite Gaženica, une baie très basse à côté de Zadar. Pendant le Moyen Age, d'après les sources, il y avait des moulins le long de ce courant.

Traduit par B. Kuntić-Makvić